

פרשות מטות - מסעי: כיצד הגיעו הקרי והכתיב לתנ"ך

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שה' אמר למשה שלאחר נקמתו במדיין ילך לבית עולמו: "נָקַם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים אַחֵר תֵּאֶסֶף אֶל-עַמֶּיךָ". הגמרא במסכת נדרים (לז ע"ב) כותבת, שהפסוק יכול היה לומר 'ותאסף אל עמיך', ולא היה צריך לומר 'אחר תאסף'. אלא, שעיטורי סופרים, דהיינו הדרך בה נכתב הפסוק בצורה יותר נאה, גם היא חלק מכללי כתיבת התורה.

בנוסף לעיטור הסופרים, מציינת הגמרא גם את תופעת הקרי והכתיב, שגם היא הלכה למשה מסיני. דהיינו, ישנן מילים בתורה שקוראים באופן אחר מהדרך בה הן כתובות. לדוגמא, בפרשת כי תצא כותבת התורה מספר פעמים 'נער', ובפועל המילה נקראת 'נערה'. דוגמא נוספת, בספר איוב (יג, טו) כתוב 'הן יקטלני לו איחל', ובפועל נקרא הפסוק 'הן יקטלני לא איחל'. וכפי שהציגה המשנה במסכת סוטה (ה, ה), החילוף בין הכתיב והקרי המציגים משמעות הפוכה, הוביל למחלוקת האם עבד איוב את ה' מאהבה:

"בו ביום דרש רבי יהושע בן הורקנוס, לא עבד איוב את הקדוש ברוך הוא אלא מאהבה שנאמר 'הן יקטלני לו איחל'. ועדיין הדבר שקול לו אני מצפה (= לו) או אני מצפה (= לא) תלמוד לומר 'עד אגוע לא אסיר תומתי ממני', מלמד שמאהבה עשה. אמר רבי יהושע מי יגלה עפר מעיניך רבן יוחנן בן זכאי שהיית דורש כל ימיך שלא עבד איוב את המקום אלא מיראה, שנאמר 'איש תם וישר ירא א-להים וסר מרע', והלא יהושע תלמיד תלמידך למד שמאהבה עשה."

למרות שהגמרא כותבת שקרי וכתוב זו הלכה למשה מסיני, למעשה נחלקו הפרשנים בביאור תופעה זו, ובכך נעסוק השבוע. קושי באפיון התופעה נעוץ בכך, שבתנ"ך ישנן הופעות שונות של קרי וכתוב (דוגמא נוספת, רק כתיב ללא קרי, או רק קרי ללא כתיב), שלעיתים משנים את משמעות הפסוק ולעיתים לא, דבר המקשה לתת הסבר אחיד לכולן.

שיטת הרד"ק

גישה ראשונה במפרשים, היא גישת הרד"ק במספר מקומות (הקדמה לתנ"ך. שמואל ב', טו, כא ועוד): להבנתו, תופעת הקרי והכתיב נעוצה בכך, שלאחר גלות בית ראשון, כאשר אבדו הספרים ומתו החכמים יודעי המקרא, התורה ושאר ספרי הנ"ך שעד כה היה ברור כיצד בדיוק יש לכותבם, התערבבו, ונוצרו מספר נוסחים של המסורה, החלוקים בחלק ממילות הכתיבה.

לאחר הגלות, אנשי כנסת הגדולה רצו למסד נוסח אחיד (שכן לא נוח להתנהל כאשר יש מספר נוסחים), ואת הנוסח ביססו על פי גרסת רוב הספרים שנמצאו בידיהם. אלא, שלא תמיד הייתה הכרעה ברורה איזו הגרסה הנכונה, ולא תמיד היה רוב מובהק לצורת כתיבה אחת על פני האחרת. במקרים אלו החליטו אנשי כנסת הגדולה לכתוב את שני הנוסחים האפשריים, נוסח אחד כתבו בצורה של כתיב, ונוסח אחר בצורה של קרי, וכך הגיעו הקרי והכתיב לתנ"ך. ובלשוננו:

"נראה כי בגלות הראשון אבדו הספרים ונטלטלו, והחכמים יודעי המקרא מתו, ואנשי כנסת הגדולה שהחזירו התורה ליושנה מצאו מחלוקת בספרים הנמצאים, והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם. ובמקום שלא השיגם דעתם על הברור, כתבו האחד ולא נקדו, או כתבו מבחוץ ולא כתבו מבפנים, או כתבו אחד מבחוץ ואחד מבפנים."

גישה דומה לדברי הרד"ק, יש בדברי הירושלמי (תענית ד, ב). הירושלמי מספר, שמצאו בעזרה שלושה ספרי תורה, שהייתה ביניהם מחלוקת כיצד כותבים שלוש מילים, 'מעונה', 'זאטוט' ו'היא', והכריעו בכל מילה כמו שברוב הספרים. עם זאת יש הבדל משמעותי בין שיטת הירושלמי, לבין שיטת הרד"ק. ראשית, הרד"ק טוען שהיו מילים שלא ידעו איך להכריע, ולכן נוצר הקרי והכתיב, ואילו הירושלמי מציג שהכריעו בספקות. שנית, הירושלמי מדבר על מחלוקת בשלוש מילים בלבד, ואילו הרד"ק מדבר על מחלוקת באלפי מילים, שמתוכן כאלף מילים לא ידעו איך להכריע (שכן בתנ"ך יש כאלף תופעות של קרי וכתוב).

קשיים על שיטתו

המפרשים הקשו על הרד"ק מספר קושיות:

א. **המהר"ל** (תפארת ישראל, פרק יו) הקשה, אם אכן הקרי והכתיב הגיעו מחמת הספק, לא מובן מדוע החליטו אנשי כנסת הגדולה לנקוט בדרך של מילה אחת שתכתב, ומילה אחת שתקרא, היה נכון יותר לכתוב את שני המילים כספק, לדוגמא באופן הזה 'לא/לו'. מה עוד, שרק למילים הנקראות יש ניקוד וטעמים, דבר שלכאורה אמור היה להיות גם לכתוב, אם אכן יש ספק מה נכון.

ב. **הרב ברויאר** (אמונה ומדע בנוסח המקרא) תמה מכיוון אחר. הרי אנשי כנסת הגדולה הכריעו בין אלפי ספקות ומסורות שונות, האם לא יכלו להכריע באלף מקרים נוספים?! והרי התופעה של קרי וכתוב היא תופעה תמוהה, המסבכת הן את הקורא בתורה, והן את הלומד, ואם הכריעו בכל כך הרבה מקומות, מתבקש היה שיכריעו גם במקומות הנוספים.

ג. **האברבנאל** (הקדמה לירמיהו) בביקורת מסוג שונה טען, שלא מסתבר שתורת ה' תהיה חסרה. הרי לפי שיטתו של הרד"ק, נמצא שיש אלפי ספקות ואותיות נוספות בין סוגי הנוסחאות, והרי כפי שכותבת הגמרא במסכת מנחות (כט ע"ב) ספר תורה שחסר אפילו אות אחת פסול, ואם כן לא מסתבר שבספר תורת ה' יהיו כל כך הרבה חסרונות (ועיין בדף לפרשת שופטים שנה א').

שיטת האברבנאל

בעקבות הקושיות, הציג האברבנאל גישה חולקת. להבנתו, התורה שיש בידינו היא אותה תורה מפעם, ומטרת הקרי ליצור גרסה יותר מובנת לקריאה מאשר גרסת הכתיב. דוגמא לכך, בפרשת כי תבוא (כח, כז) כתוב 'ובעפולים', וכיוון שמילה זו לא ברורה מהי כוונתה, הוסיפו בקרי 'טחורים'. כיצד אירע שיש בתורה ובנ"ך מילים לא ברורות? האברבנאל חילק תופעה זו לשתיים:

בתורה הסיבה שיש מילים לא ברורות, היא משום שרצה הקב"ה להעביר סוד במילה הכתובה, לכן בחר לכותבה ככה, למרות שזו צורה לא ברורה דיה. **בנ"ך** הסיבה לכך היא, שעל אף מעלתו של הנביא בהשגת החכמה והנבואה, הוא לא היה בהכרח מושלם בשפה עברית ובדקדוק, דבר שהוביל לטעויות כתיב, אותן היה צריך לתקן באמצעות הקרי. ובלשוננו:

וקודם שהתעורר עזרא לעשות הנקוד והטעמים וסופי הפסוקים עיין במקרא, והדברים אשר נראו אליו זרים כפי טבע

הלשון וכוונת הספור חשב בעצמו שהיה זה לאחד מב' סבות... אם שכיוון הכותב בדברים הזרים ההם סוד מן הסודות מסתרי התורה כפי מעלת נבואתו ועומק חכמתו... גם אפשר שחשב עזרא שהיו בספרי הקודש תיבות ומלות שלא נכתבו כן בזרותם לסבה מן הסבות, כי אם להיות האומר אותם בלתי מדקדק כראוי, אם בקצור ידיעת הלשון עברית."

דוגמא להבנתו, הביא מדברי ספר ירמיהו, בו תופעות הקרי והכתיב בולטות במיוחד (ביותר משני אחוזים מהמילים יש קרי וכתוב). כיוון שירמיהו החל נבואתו בעודו נער, כפי שמעיד על עצמו בתחילת ספרו "הִנֵּה לֹא־יָדַעְתִּי דִּבֶּר כִּי־נָעַר אֲנִי". דבר זה גרם שבספרו יש הרבה טעויות כתיב, אותן תיקנו אנשי כנסת הגדולה באמצעות הוספת הקרי. ישעיהו לעומת זאת, החל להתנבא רק לאחר שגדל בבתי המלכים וידע לכתוב, ולכן יש בספרו הרבה פחות קרי וכתוב.

קשיים על שיטתו

המפרשים הקשו על האברבנאל מספר קושיות:

א. **המלבי"ם** (הקדמה לירמיהו) חלק על הבנת דרך הנבואה, ומתוך כך חלק על האברבנאל. אברבנאל הניח, שכאשר הנביא מתנבא, הוא מקבל את הנבואה מה', אך כותב את הדברים בלשונו, ומתוך כך ייתכנו שגיאות כתיב בעת הכתיבה. המלבי"ם חלק וסבר, שהקב"ה מכתוב לנביא מילה במילה מה לכתוב, ולכן לא ייתכן טעויות, שהרי לקב"ה אין טעויות כתיב.

ב. **המהר"ל** (תפארת ישראל פרק יו) כתב שלא הגיוני, שנביא, המדבר עם ה', ונמצא ברמה רוחנית כל כך גבוהה, לא ידע לכתוב כראוי ויעשה שגיאות כתיב. אפשר להוסיף, שחלק מהמקרים מהמילים בהם יש קרי וכתוב, הם במילים בסיסיות, שלא מסתבר שנביא יטעה בהם. לדוגמא לא/לו (איוב שם, ישעיהו ט, ב), רעה/רע (מכה ג, ב) ועוד.

שיטת המהר"ל

המהר"ל (שם) ו**המלבי"ם** (שם) בגישה שלישית סברו, שכל הקרי והכתיב הם הלכה למשה מסיני, וכדברי הגמרא במסכת נדרים שראינו בפתיחה. מעבר לכך, ברור שזו גישת חז"ל שפעמים רבות בגמרא דורשים קרי וכתוב, ואף מסיקים מכך הלכות. אם הכתיב בנ"ך הוא רק שיבוש כתיבה כשיטת האברבנאל, לא ניתן ללמוד מכך הלכות.

כפי שהדגיש המהר"ל, אין הכוונה שכל הקרי והכתיב נאמרו למשה מסיני, שהרי ספרי הנ"ך נכתבו הרבה זמן אחרי, אלא שהעיקרון הספרותי הזה נאמר למשה מסיני, והנביאים ביטאו אותו בספריהם. בשיטה זו צעד גם **השולחן ערוך** (קמא, ח), שהוסיף שהקורא בתורה לפי הכתיב ולא לפי הקרי, חייב נידוי, שכן מסיני נאמר שכך יש לקרוא. ייתכן שפסיקה זו בניגוד לרד"ק הסובר שיש מקום לשני הנוסחים, ולכן גם אם יש לקרוא באופן מסוים, אין זה חמור לקרוא באופן השני. ובלשון השולחן ערוך:

"כל תיבה שהיא קרי וכתוב, הלכה למשה מסיני שתהא נכתבה כמו שהיא בתורה ונקרית בעניין אחר; ומעשה באחד שקרא כמו שהיא כתובה, בפני גדולי הדור: ה"ר יצחק אבובי והר"ר אברהם ואלאנסי והר"ר שמואל ואלאנסי בנו ז"ל, והתרו בו שיקרא כפי המסורה, ולא רצה, ונדוהו והורידוהו מהתיבה."

מדוע נאמר עיקרון זה? כמו האברבנאל, סברו שמטרת הכתיב להעביר סוד מהסודות, ומטרת הקרי להעביר דרך שנוחה לקריאה. אלא, שבניגוד אליו עיקרון זה חל על כל התנ"ך, ולא רק על התורה. כמו כן, נראה מדבריהם שאין הוספת הקרי והכתיב נעשתה בתקופת אנשי כנסת הגדולה, אלא כבר כאשר הנביא כתב את ספרו, הוא כתב אותו באופן זה.

דוגמא לגישתו הביא המהר"ל מספר רות (ג, ג), כשבפסוק נכתב שנעמי אומרת לרות "וירדתי הגורן", אך קוראים "וירדת הגורן". לפי נוחות הקריאה, צריך היה לומר וירדת, שכן רות היא היורדת לגורן ולא נעמי. אלא שעל פי הסוד דרשו חז"ל בירושלמי (פאה ח, ז) שזכותה של נעמי ירדה עם רות לגורן, ואם כן שייך לכתוב וירדתי הגורן, כאילו נעמי יורדת בעצמה הגורן.

קשיים על שיטתו

גם שיטת המהר"ל לא חפה מקשיים:

א. אם מטרת הקרי והכתיב היא להעביר סודות, סביר היה שדווקא בתורה, שנמסרה על ידי הקב"ה, תהיה הכמות הגדולה ביותר של קרי וכתוב. אלא שהדברים אינם כך, ובתורה יש את הכמות הפחותה ביותר של קרי וכתוב, גם בכמות וגם באחוזים. בתורה ישנם 32 מקרים של קרי וכתוב (0.04 אחוז מהמילים) בנביאים 559 (0.3 אחוז מהמילים) ובכתובים 463 (0.5 אחוז מהמילים).

ב. המהר"ל סובר שלא אירעו שינויי נוסחים בתורה, אולם בפועל הדברים אינם כך, ואפילו בזמן הגאונים, היו שיבושי נוסחאות. בספר יהושע (כא, ז) מסופר, שבני מררי קיבלו שתי עשרה ערים מתוך ערי הלויים, אלא שבפסוקים מנויים רק שמונה ערים. הרד"ק כותב שרב האי גאון נשאל על פער זה, והוסיף שבספרים החדשים (ובניגוד לספרים הישנים המדויקים) הוסיפו פסוק כדי להשלים את הפער. רואים אפוא, שאפילו בזמן הגאונים יכלו להיווצר שיבושים, ואם כן קל וחומר לפניהם.

הרב ברויאר

הרב ברויאר (אמונה ומדע בנוסח המקרא) הסכים לשיטת הרד"ק שהיו מסורות שונות, אלא שסבר שהחכמים הכריעו בכל המקומות בהם היה ספק. משום כך טען, שהסיבה שיש קרי וכתוב היא, שמדובר בשתי מסורות שונות שלא תמיד השתלבו. הייתה מסורת קריאה, והייתה מסורת קריאה, ולעתים המסורות לא השתלבו.

מדוע שייצורו שתי מסורות? בעניין זה דחק וטען, שיש למצוא בכל מקום של קרי וכתוב סיבה בפני עצמה. דוגמא לכך מספר ישעיהו (י, לב) שם כתוב הר **בית** ציון, וקוראים הר **בת** ציון. הסיבה לכך היא, שכאשר ישעיהו קרא את נבואתו ברחובות, קרא בת ציון, הביטוי המקובל לירושלים. וכשכתב את הדברים, בטעות שגה וכתב בית ציון, שכן ביטוי דומה מובא בפסוקים אחרים.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...